

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЛЦЕЇВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД 1800-2020 РР.: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

А. В. Івегеш

У статті здійснено аналіз історико-педагогічних аспектів становлення ліцеїв. Розкрито яким чином відбувся розвиток та становлення цих навчальних закладів в Україні та що цьому сприяло. Висвітлено погляди науковців. Аналіз процесу становлення та розвитку ліцеїв дав змогу висвітлити низку суттєвих питань історії педагогіки щодо виділення характерних хронологічних періодів, показників розвитку системи освіти, діяльності ліцеїв, особливостей їхнього розвитку в педагогічній теорії та історії тощо. Дослідження охоплює більш як двохсотлітній період. Це дозволило простежити хід реформ системи освіти, які відбувалися з урахуванням соціально-економічних і політичних умов розвитку держави. Проаналізовано й узагальнено значну кількість історико-педагогічних праць, архівних матеріалів, що висвітлюють загальні та окремі аспекти діяльності ліцеїв України, а також умови, за яких відбувався цей процес.

Ключові слова: ліцей, освіта України, історико-педагогічний аналіз, історичні етапи.

LYCEUM STUDENTS SYSTEM FORMATION ON THE UKRAINIAN LANDS OF 1800-2020: HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS

A. Ivehesh

The article highlights historical and pedagogical aspects of lyceum students formation. The author investigates development and formation of these educational institutions in Ukraine and what assisted to it. The article also describes scientists' views. The analysis of formation and development process of lyceum students made it possible to concentrate on a range of important questions on Pedagogical History about highlight of characteristic chronological periods, development indicators of educational system, activity of lyceum students, features of its development in pedagogical theory and history. The study covers more than bicentennial period. It helped to trace the progress of educational reforms that occurred according to social-economic and political conditions of state development. The author analyzes and summarizes a range of historical and pedagogical studies, archival materials that show general and individual aspects of lyceum students' activity in Ukraine and conditions under which this process took place.

Keywords: lyceum, education of Ukraine, historical and pedagogical analysis, historical phase.

Розбудова України як незалежної, демократичної, правової держави визначається зростанням соціальної ролі особистості, визнанням людини як найвищої цінності суспільства, мобілізацією на цій основі всього інтелектуального, творчого, культурного потенціалу. Тому, базуючись на основних положеннях Декларації про державний суверенітет України, керуючись Законом «Про освіту» навчальні заклади нашої держави виходять на вищий, якісно новий рівень свого розвитку. Він зумовлений, по-перше, докорінними змінами в соціально-економічному житті країни; по-друге, динамізмом, притаманним сучасній цивілізації; по-третє, гострою потребою в талановитих і обдарованих, компетентних і відповідальних національних кадрах. Спрямованість України на ринкові перетворення і входження в цивілізований світ вимагає реорганізації системи національної освіти. Це є запорукою виходу з кризи й своєрідною інвестицією в майбутнє країни. Таким чином, виникнення й розвиток навчальних закладів нового типу має історичні та соціально-економічні передумови.

Розвиток освіти в Україні тривалий час базувався на особливостях соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного розвитку держав, до складу яких входили українські землі. Це призвело до того, що протягом XVIII – XIX та початку XX століття розвиток освіти формувалася під впливом Російської, Австрійської, а пізніше – Австро-Угорської імперій. Поряд з цим, у XIV – XVI ст. землі західної та правобережної України поступово увійшли до складу Литви та Польщі, що характеризувалося досить сильним культурно-освітнім впливом на розвиток і становлення освіти. Таким чином, у різні історичні періоди розвитку освіта України часто «копіювала» систему освіти панівної імперії, хоча і мала свій національний колорит [9].

Відновлення ліцеїв на теренах розбудови незалежної України пов'язано зі змінами в політично-соціальному житті, затвердженими Декларацією про державний суверенітет України, необхідністю «...відображення й розбудови національної системи освіти, формування освіченої, творчої особистості», духовного відродження нації» [12, с.9].

Вагомий внесок у висвітлення проблем історичного розвитку, становлення й діяльності ліцеїв унесли вітчизняні та зарубіжні дослідники. Проблему детально висвітлювали у своїх працях Г.Білавич, В.Бобро, А.Замостьянов, С.Коляденко, Г.Кучеров, М.Лавровський, А.Лопухівська, О.Лукив, В.Мозгова, І.Міхневич, Н.Сейко, Б.Ступарик, О.Субтельний, Ю. Уварова, Г.Чернихівський, В.Чугайов, Б.Чижевський та інші. Незважаючи на численні дослідження проблеми, залишаються питання, що потребують розв'язання, особливо щодо особливостей діяльності ліцеїв різного профілю, а також і спортивного.

Отже, **мета статті** – проаналізувати передумови виникнення вітчизняних навчальних закладів нового типу – ліцеїв з урахуванням соціально-економічних, політичних та освітніх умов розвитку.

В Європі розвиток ліцейської освіти бере початок ще з Стародавньої Греції, а в Україні перші ліцеї з'являються лише на початку XIX ст. Термін «ліцей» походить від назви однієї з трьох гімназій в Афінах, яка знаходилася поза межами міста біля храму Аполлона Лікейського, звідки й бере початок сам термін. Діяльність ліцеїв Стародавньої Греції пов'язана з видатним ученим Аристотелем, який тривалий час проводив там уроки власної майстерності [9]. У подальшому слово «лікей» трансформувалось у «ліцей», яке й стало загальноживаним у більшості держав Європи та світу.

Відповідно до виявлених особливостей процесу розвитку ліцейської освіти, встановлено, що в системі освіти ліцеї виконували різні функції:

- науково-дослідного академічного центру (ліцей Аристотеля),
- елітарних навчальних закладів підвищеного типу (Угорське королівство, Російська імперія у XVIII-XIX ст.),
- вищих шкіл для дівчат (Австро-Угорщина, Німеччина, Бельгія в XIX - на початку XX ст.),
- основного типу загальноосвітньої середньої школи (Італія, Польща, Франція, Фінляндія, Португалія, Греція, Румунія)
- середніх професійних навчальних закладів (Польща, Румунія, Франція та ін.) [13, с.8].

Аналіз дослідження діяльності ліцеїв минулого свідчить, що науковці висвітлили важливі питання становлення і функціонування ліцейської освіти в XVIII-XIX століттях. Дослідники охарактеризували історико-педагогічні аспекти та передумови виникнення ліцеїв, основні напрями та організаційні засади діяльності цих закладів, питання та передумови розвитку шкіл нового типу.

Варто зазначити, що історія становлення ліцеїв постійно змінювалася. З появою ліцеїв в Україні на початку дев'яностих років минулого століття з'являється низка наукових праць, присвячених дослідженню діяльності сучасних ліцеїв. В.Алфімов, О.Борисов, С.Мартиненко, О.Мішуков, А.Подзігун, В.Паламарчук, М.Рябуха, Г.Сазоненко, А.Сологуб, Т.Цуканова, С.Чуйко та ін. здійснили вагомий внесок щодо висвітлення питань становлення ліцейської освіти. Таким чином, аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про необхідність дослідження діяльності ліцеїв, особливо спортивного профілю. Ця проблема буде висвітлена в майбутніх публікаціях автора.

Повноцінне функціонування особистості в оновленому культурологічному процесі й розв'язання цих складних завдань здатні забезпечити сьогодні лише навчальні заклади нового типу. Педагогічні колективи цих закладів досягають розвитку здібностей та обдарувань дітей шляхом диференціації зусиль, підвищеної уваги до кожного учня, чого немає у традиційній школі. Отже, навчальні заклади нового покоління є альтернативою традиційній загальноосвітній школі. Їхня діяльність спрямована на відродження й примноження наукового та духовного потенціалу нашого народу, створення умов в яких дитина займе центральне місце в освітньому процесі. На сучасному етапі ліцеї втілюють у собі педагогічний досвід минулого, кращі історико-культурні традиції, що зберегли свою значущість і є органічною частиною сучасної системи навчання й виховання. Тому можна стверджувати, що відбувається процес відродження ліцеїв, однак, при цьому повинно бути не повторення, а розвиток.

Розвиток ліцейської освіти в Україні бере початок з діяльності перших чотирьох ліцеїв, що функціонували в містах Одесі, Ніжині, Кременці та Львові. Їхнє становлення й розвиток започаткували ліцейський рух в Україні та слугувало підґрунтям для діяльності сучасних ліцеїв.

У XIX та першій половині XX століття значна частина України знаходилася в складі Російської імперії. Найвпливовіші ліцеї Російської імперії – Імператорський Царськосільський (1811-1917), Рішельєвський (1817-1865), Ніжинський (1832-1875), Кременецький (1818-1833), Демидівський (1833-1917). Незаперечним є той факт, що розвиток освіти в українських землях завжди був на досить високому рівні. Із семи ліцеїв, які функціонували на території Російської імперії, на теренах України нараховувалось три заклади [9].

Історична пам'ять зберегла багато цікавих відомостей про функціонування ліцеїв. Розвиток ліцейської освіти розпочався з провінційних містечок. На це вказує С.Павлова, яка зазначає, що «...першопричина виникнення та відкриття ліцеїв прийшла з провінції. Так, зокрема, в 1803 р. відомий благодійницькою діяльністю на користь освіти промисловець і вчений-натураліст П.Демидов, жертвуючи 357 душ і 100 тис. рублів на користь Ярославської гімназії, просив підвищити її статус, який би був наближений до університету й мав усі його переваги. У 1805р. подібне прохання надійшло від українського графа І. Безбородька. Він просив царя відкрити гімназії вищих наук у Ніжині, де б навчалися діти незаможних дворян та молоді люди інших станів і пропонував для цього кошти, які заповів його брат, князь О. Безбородько. Справжнім творцем та меценатом ліцею в Одесі став відомий герцог Рішельє, генерал-губернатор Новоросійського краю» [7, с. 97].

Розглянемо більш детально історію виникнення Ніжинського, Рішельєвського (Одеса), Кременецького та Львівського ліцеїв України.

Рішельєвський ліцей в Одесі мав два відділення – філософське та юридичне. Це був закритий середній навчальний заклад підвищеного типу для дітей аристократів та заможних торговців. Але з 1819 року кількість «зовнішніх учнів» почала стрімко збільшуватися й це в майбутньому призвело до «відкритої» форми навчання. Проіснував з 1817 до 1865 р.р.

У підручнику «Історія України» Н. Полонська-Василенко стверджує: «...провідне місце в системі освіти півдня України належить Одеському (Рішельєвському) ліцею. Ініціатором заснування ліцею був відомий французький і російський діяч, герцог Рішельє Арман Еммануель де Плєсі (1766–1822). Ставши у 1803 р. градоначальником м. Одеси, а в 1805-1814 рр. зайнявши посаду генерал-губернатора Новоросійського краю, Рішельє започатковує високий розвиток освіти ввіреного йому краю» [10, с.100]. Очолював ліцей Одеський градоначальник, який мав право на призначення директора, вчителів та наглядачів. Усі ці положення були закріплені в першому статуті Рішельєвського ліцею й стали незмінними до кінця його існування. Ураховуючи великий внесок колишнього генерал-губернатора в розвиток міста загалом і його турботу про стан освіти краю зокрема, відкритий в Одесі згідно з імператорським указом від 2 травня 1817 р. ліцей отримав назву Рішельєвського.

Дослідник С.Чуйко, вивчаючи діяльність Рішельєвського ліцею, визнає, що «...при заснуванні ліцею був установлений 8-річний загальний курс навчання, а з 1829 року навчання стало одинадцятирічне. Увесь період навчання складався з трьох етапів: 3 роки початкового училища, 4 роки навчання в гімназійних класах і лише після того 4-річне навчання в ліцейських класах. Класи мали свою спеціалізацію й поділялися на два відділення: філософське та юридично-політичне. Навчальний процес був слабо спеціалізований, вивчалися в основному класичні та гуманітарно-юридичні дисципліни» [13, с. 87].

Рішельєвський ліцей мав потужну бібліотеку (майже 550 томів), кабінет для читання преси (російські, іноземні газети та журнали), хімічну та фізичну лабораторії, ботанічний сад тощо.

Ми цілком погоджуємось з думкою з В.Боброва [23], А.Лопухівської [6], С.Чуйко [13], Б.Чижевського [239] та іншими науковцями, які в діяльності Рішельєвського ліцею виділяють два періоди: гімназійний (1817-1837 рр.) та університетський (1837-1865 рр.).

За час 48-річного існування (1817-1865 рр.) Рішельєвський ліцей виконував своє основне стратегічне завдання – створення на південних теренах Російської імперії підґрунтя для нового центру вищої освіти. При ліцеї діяв інститут східних мов, у якому готували військових перекладачів. На теренах Російської імперії, серед закладів різного типу, навчально-виховний процес відбувався на найвищому рівні саме в Рішельєвському ліцеї. Рішельєвський ліцей став першим серед закладів подібного типу в Російській імперії, який отримав статус університету, та один із небагатьох закладів, який пройшов шлях від середнього навчального закладу гуманітарного типу до університету. Доля Рішельєвського ліцею була визначена з призначенням попечителем Одеського навчального округу видатного лікаря-хірурга М.Пирогова. Саме за ініціативи М.Пирогова у 1865 р. Рішельєвський ліцей було реорганізовано в Новоросійський університет (нині Одеський університет імені І.Мечникова) [9].

Ніжинський ліцей мав фізико-математичне спрямування. Відкритий у 1820 році з ініціативи графа І. Безбородька (а ще раніше, з 1806 р. цей навчальний заклад діяв як «гімназія вищих наук») й існував до 1875 р. У закладі навчалися діти незаможного дворянства. На думку Т.Локоть, «...історія Ніжинського ліцею пов'язана з іменами видатних представників старовинного українського князівського роду Безбородьків. Так, зокрема, князь О.Безбородько (1737-1799) зацікавився ідеєю створення в Ніжині навчального закладу університетського типу. Князем було пожертвовано великі кошти для розвитку закладу університетського типу. Смерть мецената завадила йому здійснити свій задум. Його справу продовжив молодший брат граф І.Безбородько (1755–1816), який отримав офіційний дозвіл від царя на своє прохання про відкриття в Ніжині гімназії вищих наук, а завершив онук О.Кушельов-Безбородько (1800-1855)» [5, с.19].

Основними предметами, які викладалися в закладі, були закон Божий, російська словесність, стародавні мови, філософія, природниче право, чиста й прикладна математика, природнича історія, технологія з хімії, політична економія, державне господарство, римське право з його історією, російське цивільне й карне право, судочинство з історією права. Тривалість навчання – дев'ять років. Навчальний процес поділявся на три періоди навчання: початковий, середній, вищий курс [9].

У діяльності Ніжинського ліцею можна виділити певні періоди існування. З часу заснування закладу й протягом перших 12 років заклад мав статус гімназії вищих наук із гуманітарним профілем навчання, це і визначають як перший період розвитку закладу. Пізніше заклад реорганізували у фізико-математичний лицей. Перші 8 років існування ліцею стали найкращим періодом його розвитку.

Заклад мав усі типові ознаки тогочасного ліцею й набув певних особливостей класичного ліцею. За весь період існування фізико-математичний лицей мав вісім випусків, останній у 1841 році. Закриття фізико-математичного ліцею було зумовлено тим, що вже в 1839 році не було жодного бажаючого вступити до нього, це призвело до реорганізації в юридичний лицей князя Безбородька (юридичну гімназію), який почав діяти з 24 квітня 1840 року [9].

На переконання О.Лаврінєнко, «...з реорганізацією у 1840 році фізико-математичного ліцею в Ніжинську класичну гімназію з юридичним профілем навчання завершується другий період розвитку і розпочинається третій період. Третій період був найбільш тривалим (з 1840 до 1875 року) і ознаменувався створенням юридичного напрямку діяльності з трирічним терміном навчання для підготовки чиновників судових установ» [4, с.1]. Останнім директором Ніжинського юридичного ліцею був М.Чалий, український письменник і педагог, перший біограф Т.Шевченка, учасник руху за створення недільних шкіл, з 1882 року – член редколегії журналу «Киевская старина». У ніжинському закладі була досить демократична процедура відбору учнів на навчання. Це дало можливість отримати вищу освіту представникам практично з усіх вільних верств населення. Окрім того, зросла загальна освіченість населення навколишнього регіону. Значна частина вихованців гімназії становили українці [8].

У 70-х роках XIX ст. в Україні виникає потреба у викладачах історії, класичних мов та літератури. Тоді Ніжинський лицей за своїм потенціалом відповідав статусу вищого навчального закладу. Тому 14 вересня 1875 році його реорганізували в історико-філологічний інститут [9].

У 1920 році заклад було реорганізовано в інститут народної освіти. Сьогодні в стінах знаменитого ліцею розташований Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

Третім відомим ліцеєм, який діяв у XIX ст. (1805-1831 рік) на території України в умовах російської системи освіти, був Кременецький (або Волинський) лицей для дітей польської шляхти. Основною метою функціонування Кременецького ліцею було виховання всебічно розвинутої особистості, а вже потім – фахівця окремої галузі.

Упродовж першої чверті XIX століття на території сучасної України була відкрита Волинська гімназія з особливими правами та розширеним курсом наук [11], яка згодом була перейменована в Кременецький лицей. Волинська гімназія (заснована 29 липня 1805 р.) надавала можливість дворянам навчатися «зодчеству і практичній механіці, землеробству та садівництву, хірургії, повивальному мистецтву й лікуванню тварин» [11]. Таким чином, навчальний план підготовки у Волинській гімназії суттєво відрізнявся від аналогічних навчальних закладів. Уже згодом, 18 січня 1819 р., урахувавши те, що Волинська та Подільська губернії мають «потребу у вищому училищі», яке «благородному юнацтву могло б по крайній мірі замінити університет», знаходяться далеко від Віденського університету, Волинська гімназія перейменована в Кременецький лицей [11].

С. Шаправський, досліджуючи становлення Волинської гімназії, як закладу, який було створено під час реорганізації Кременецького ліцею, стверджує, що засновниками Кременецького ліцею були поляк Т.Чацький, який займав посаду візитатора (шкільного інспектора) та творець польської конституції, відомий просвітителі Г.Коллонтай. Відома польська дослідниця М. Данилевич-Зелінська подає цікаву інформацію про те, як саме і чому була вибрана кандидатура Кременця.

У 1805 році відбулося відкриття навчального закладу – Волинська вища гімназія у м. Кременці. У 1818 р. заклад було реорганізовано у Кременецький лицей, що проіснував до 1833 р. Він мав чітко виражений «польський характер», його заснування стало перешкодою для створення російського університету в м. Києві. У Т.Чацького «...виникає ідея створення навчального закладу, який би був на порядок вищий, ніж губернські гімназії, а в перспективі став би університетом» [14, с.1]. Дослідниця Кременецького ліцею С. Коляденко зазначає, що «...у серпні-вересні 1805 року розпочалася напружена підготовка до відкриття гімназії. Г.Коллонтай працював над концепцією проекту діяльності гімназії, планом урочистого відкриття гімназії та промовою Т.Чацького до вчителів. Авторство програм навчальних дисциплін на 1805 р. теж належить йому. Т.Чацький уніс до них лише деякі корективи. Протягом підготовчого періоду (до відкриття гімназії) довелося долати значні труднощі. У середині червня 1805 р. пожежа знищила більшу частину м. Кременця. Шкільні будинки уцілили, але згоріло багато приватних домівок, в яких планувалося поселити

новоприбулих викладачів» [2, с.76]. При гімназії в 1807 р. була створена школа геометрів і механіків, астрологічна обсерваторія, засновано ботанічний сад. Поряд з цим, Т.Чацький ставить питання про врахування місцевих умов і необхідність вивчення механіки, гідравліки, землеробства, садівництва, ветеринарії. Програма навчання Кременецького ліцею прирівнювалася до програми Віденського університету. Навчання тривало 10 років, тут вивчалися гуманітарні й точні науки, військова справа, разом з цим, у ліцеї проводилась підготовка фахівців у галузі економіки, сільського та лісового господарства, учителів сільських шкіл. Матеріальна база ліцею мала велику бібліотеку й нараховувала 50 тисяч книг. Слід відзначити, що значна кількість книг була подарована генерал-фельдмаршалом М.Кутузовим [9].

На думку А.Лопухівської, «...у 20-х роках XIX ст. Кременецький ліцей досяг найвищого злету за весь період свого існування. У цей час тут навчалось близько 700 учнів. До складу закладу входив десятирічний загальноосвітній ліцей, а також ряд фахових шкіл: механіків і геометрів, землемірів, садівників, хірургії та ветеринарії. Тут функціонували: астрономічна обсерваторія, метеорологічна станція, добре обладнаний фізичний, математичний та інші кабінети, унікальний ботанічний сад і надзвичайно багата бібліотека, власна друкарня» [6, с. 10].

Розбудова ліцею стала причиною зростання престижу міста Кременця. Сучасники називали місто «маленьким Парижем», «волинськими Афінами». Роль закладу в житті кременчан важко переоцінити. Після закриття ліцею в 1833 році Російським урядом економічне, громадське, культурне життя міста занепадає на довгі роки. Кременецький ліцей був вивезений до Києва разом з усіма своїми закладами: зі школами землемірів і механіків, друкарнею, бібліотекою, навчальними кабінетами тощо. Частина викладачів та учнів також були переведені до Києва. Кременецький ліцей став основою для створення Київського ліцею, урочисте відкриття якого відбулося 15 липня 1834 р. Таким чином, правильно було б стверджувати не про закриття (скасування, ліквідацію) Кременецького ліцею, а його переведення до Києва і функціонування під новою назвою – Київський ліцей, пізніше Університет Св. Володимира [9].

У 1920 році в м. Кременці відроджується ліцей. У старших класах навчальний процес було поділено на гуманітарний та природознавчий, навчання тривало 2 роки. У 1936 - 1937 роках на вищих курсах навчалось 54 студенти, ліцей стає могутнім освітнім інститутом, який об'єднує навколо себе близько 2 десятків різнопрофільних навчальних закладів. У 1940 році ліцей було реорганізовано в учительський інститут, а в 1952 – в педагогічний інститут, який у 1969 році було переведено до м. Тернополя.

Характеризуючи діяльність Кременецького ліцею, можна стверджувати, що він був фактично проявом здобутків польської освіти і культури в Західній Україні. Вагомий внесок у підвищення освіченості, культури та духовності жителів Галичини було внесено саме завдяки діяльності Кременецького ліцею [9].

Із наукових праць початку XX століття заслуговує на увагу робота М.Грушевського «Про українську мову і українську школу» [1], де зроблено огляд умов розвитку і функціонування українських навчальних закладів на початку XX ст. на Галичині. Тоді західна частина України знаходилась під впливом Австро-Угорщини. Початок XIX ст. характеризується об'єктивними потребами у відкритті вищих шкіл, появою першого ліцею в західній частині України – Львівського. Причиною цього стали освітянські реформи, які розпочалися на початку XIX ст. в Австрії. Суть реформ було спрямовано на посилення впливу церкви та впровадження її діяльності в навчально-виховний процес. Відповідно до імператорських реформ з 1805 до 1817 рр., Львівський університет став називатися ліцеєм. Діяльність Львівського університету (ліцею) сприяла створенню багатих традицій вітчизняної вищої освіти. Львівський університет, проіснувавши зовсім недовго, мав як австрійську, так і польську основу діяльності.

На думку С.Чуйка, «ліцеї не стали основним, масовим типовим навчальним закладом і, на відміну від парафіяльних і повітових училищ, а також гімназій та університетів, не отримали чітко визначеного місця в новій системі освіти. Основними критеріями, які визначали статус ліцеїв в Україні означеного періоду, були поєднання рис середньої та вищої школи, наявність організаційних засад навчального закладу елітарного типу» [13, с.35].

Отже, «...ліцейська форма навчання не стала досить поширена на теренах України та Росії, як у європейських державах: Франції, Румунії, Німеччині та інших. Під час відкриття ліцеїв в Україні не враховувались національні інтереси корінного (українського) населення. Кременецький ліцей був відверто польським навчальним закладом, а Ніжинський і Одеський – проросійськими. Львівський, проіснувавши зовсім недовго, мав як австрійську, так і польську основу діяльності» [9].

Процес становлення і розвитку ліцейської освіти в Україні мав декілька періодів злетів і падіння, від елітарних навчальних закладів для привілейованих верств населення, до повної їх заборони як буржуазних шкіл. Поява й розвиток перших ліцеїв заклали основу для розвитку ліцейської освіти сьогодення.

Усі ліцеї без винятку були «невеликими острівцями» в системі освіти України і не отримали чітко визначеного місця. У діяльності ліцеїв важливу роль відіграв фактор особистості засновника, адже заклади набували свого розквіту саме в період життя їхніх меценатів. Більшість сучасних ліцеїв 90-х років XX століття також були утворені за ініціативою «керівників-фанатів педагогічної справи», а після переходу

керівництва закладом в «інші руки» багато з них втрачали свою популярність або взагалі переставали існувати [9].

На основі досліджень Подзігуна А.М., можна виокремити шість періодів розвитку й становлення ліцейської освіти в Україні:

- період зародження ліцеїв (1805-1820 рр.);
- період розквіту ліцейської освіти (1820-1875 рр.);
- період реорганізації й занепаду (1875-1920 рр.);
- період часткового відродження ліцеїв (1920-1939 рр.);
- період повної заборони діяльності ліцеїв (1939-1990 рр.);
- період новітнього відродження ліцейської освіти (від 1990 року до нинішнього часу).

Основою першого періоду (1805-1820 рр.) є поява, насамперед, трьох найвідоміших на території України ліцеїв: Львівського, Рішельєвського, Кременецького.

Під час другого періоду (1820-1875 рр.) відбувається розквіт ліцейської освіти. Цей період є яскравим етапом розвитку ліцейської освіти. Упродовж другого періоду з'являється і Ніжинський ліцей, який в своїй діяльності мав інший статус, ніж його попередники. Ніжинський ліцей єдиний, який можна дійсно вважати українським, а перші 8 років свого існування мав типові ознаки класичного європейського ліцею.

Починаючи з третього періоду (1875-1920 рр.), ліцеї протягом тривалого часу існували лише в західному регіоні України на Буковині та Галичині [3].

Під час четвертого періоду (1920-1939 рр.), після жовтневого перевороту в Петербурзі, на території України повністю була заборонена діяльність ліцеїв, їхні осередки залишилися лише на західних теренах.

П'ятий період тривав понад півстоліття, починаючи з 1940 року до 1991 року. Радянська влада вела політику повної заборони існування «буржуазних» закладів. Поряд з цим в післявоєнний період масово з'являються прототипи майбутніх ліцеїв і гімназій – спеціалізовані школи з поглибленим вивченням окремих предметів. Такі заклади існують і до нині, хоча більшість з них з проголошенням незалежності України змінили свою назву на більш «модну» - ліцеї, гімназії, колегіуми.

У 90-х роках ХХ століття, з початком розвитку демократичних процесів в Україні, розпочався новий, шостий період в історії розвитку ліцеїв. На думку міністра освіти і науки України 2005 – 2007 рр. С.Ніколаєнка, розвиток мережі ліцеїв в Україні відбувався поступово. Зокрема: у 1991-1992 н. р. було відкрито – 18 ліцеїв, у 2002-2003 н. р. їх нараховувалось 255, у 2007 - кількість зросла до 345. Нині (2019-2020н.р.) нараховується 1453 ліцеї. Ми підтримуємо думку Б.Чижевського, що «...становлення і утвердження ліцейської освіти в Україні ще далекі від завершення. Період проіснував уже майже два десятки років і чітко засвідчив, що сучасні ліцеї не лише мають право на існування, а й здатні відіграти важливу роль у становленні сучасної європейської освіти в Україні» [12].

Понад двохсотлітній розвиток ліцейської освіти на теренах України слугував поштовхом для її дослідження як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Сьогодні наша держава переживає шостий період новітнього відродження ліцейської освіти, який триває більше двох десятків років, але його історія ще не завершена. За роки незалежності України зроблено суттєві кроки в розбудові національної системи освіти та демократизації освітянської діяльності. Першочергового значення в розбудові України набуває проблема вдосконалення національної системи освіти, спрямованої на розвиток талантів, розумових і фізичних здібностей людини як особистості та найвищої цінності суспільства.

Такий навчальний заклад як ліцей спортивного профілю забезпечує здобуття учнями базової та повної загальної середньої освіти й поглибленої спортивної підготовки, здійснює спортивну підготовку обдарованих дітей та молоді, створює умови для розвитку їхніх індивідуальних здібностей для поглибленого оволодіння спеціалізацією в обраному виді спорту, досягнення високих спортивних результатів та поповнення національних збірних команд. Учні поєднують навчально-тренувальний процес із здобуттям відповідної освіти.

В Україні, як самостійній державі, розвиток освіти виходить на якісно новий рівень і стає власною справою українського народу. Сьогодні пріоритетним напрямком державної політики у галузі освіти є модернізація системи освіти. Це дасть змогу забезпечити конституційне право дитини на якісну освіту [9].

Результати дослідження дали підстави для формулювання таких **висновків**:

У дослідженні доведено, що поява й розвиток ліцеїв в Україні зумовлені національно-культурними, політичними, соціально-економічними змінами, які відбувалися в суспільстві. Вагому роль у становленні ліцеїв відігравали традиції українців та проведення у XVI – XVIII ст. низки освітянських реформ у державах, до складу яких уходили українські землі. Поряд із цим однією із причин появи на наших землях ліцеїв, як навчальних закладів нового типу, була турбота місцевих меценатів про розвиток освіти свого краю. Створення ліцеїв в Україні необхідно розглядати як вагоме досягнення тогочасного періоду розвитку суспільства. Результати теоретичного узагальнення дали змогу систематизувати розвиток ліцейської освіти в Україні. Розвиток ліцеїв минулого дав поштовх для становлення сучасних ліцеїв. Функціонування

сучасних ліцеїв в Україні становить новітню історію розвитку освітніх закладів, які лише тільки зароджуються, але досить швидко розвиваються та відіграють важливу роль у становленні сучасної європейської освіти в Україні. Саме на заклади освіти різного типу, на ліцеї, і покладається основна надія у відродженні системи освіти, вихід її на новий етап розвитку, плекання інтелектуального, духовного, фізичного розвитку нового покоління. Вони покликані відродити й примножити науковий та духовний потенціал народу, створити умови, за яких дитина займе основне місце в освітньому процесі.

Література

1. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу / М. С. Грушевський. – Київ, 1912. – 63 с.
2. Коляденко С. М. Кременецький лицей у системі освіти Волині у XIX – першій половині XX століття : монографія / С. Коляденко. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 124 с.
3. Курляк І. Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.) : історико-педагогічний аспект / І. Є. Курляк. – Тернопіль, 2000. – 7 с.
4. Лаврінченко О. А. Формування педагогічної майстерності вчителя в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1875 – 1882 рр.) [Електронний ресурс] / О. А. Лаврінченко ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/965/1/05loaikb.pdf>
5. Локоть Т. Нежинский лицей князя Безбородько (к вопросу о его преобразовании) / Т. Локоть. – Москва, 1965. – 36 с.
6. Лопухівська А. В. З історії розвитку гімназій і лицей в Україні : посіб. для вчителя / А. В. Лопухівська. – К. : ІСДО, 1994. – 139 с.
7. Павлова С. «Вы помните, когда возник лицей?» / С. Павлова // Народное образование. – 1991. – № 7. – 94-101 с.
8. Пінчук Т. Д. Педагогіка у Ніжинській вищій школі / Т. Д. Пінчук. – Ніжин, 2002. – 3-12 с.
9. Подзігун А. М. Становлення та історичний розвиток лицей в Україні / А. М. Подзігун // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – 2007. – № 19. – 185 с.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – Київ : Либідь, 1992. – Т. 2. – 608 с.
11. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. 1. : Царствование Императора Александра I. – Санкт-Петербург : Типография В. С. Балашова, 1873. – 1007 с.
12. Чижевський Б. Г. Організаційно-педагогічні умови становлення лицей в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Б. Г. Чижевський. – Київ, 1996. – 24 с.
13. Чуйко С. Р. Організація навчального процесу в лицях України (XIX – перша половина XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С. Р. Чуйко. – Тернопіль, 1999. – 19 с.
14. Шаправський С. А. Робота Гуго Коллонтая з облаштування Вищої Волинської гімназії (1803–1805 рр.) [Електронний ресурс] / С. А. Шаправський. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znm/2007_13/R1/Shapravsky.pdf.

References

1. Hrushevskiy M. S. Pro ukrainsku movu i ukrainsku shkolu / M. S. Hrushevskiy. – Kyiv, 1912. – 63 s.
2. Koliadenko S. M. Kremenetskiy litsei u systemi osvity Volyni u KhIKh – pershii polovyni KhKh stolittia : monohrafiya / S. Koliadenko. – Zhytomyr : Zhytomyr. derzh. ped. un-t, 2002. – 124 s.
3. Kurlyak I. Ye. Klyasychna osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh (KhIKh – persha polovyna KhKh st.) : istoryko-pedahohichniy aspekt / I. Ye. Kurlyak. – Ternopil, 2000. – 7 s.
4. Lavrinenko O. A. Formuvannia pedahohichnoi maisternosti vchytelia v Nizhynskomu istoryko-filolohichnomu instytuti kniazia Bezborodka (1875 – 1882 rr.) [Elektronnyi resurs] / O. A. Lavrinenko ; In-t pedahohiky i psykhohiiy profesiinoy osvity APN Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://eprints.zu.edu.ua/965/1/05loaikb.pdf>
5. Lokot T. Nezhinskij licej knyazyza Bezborodka (k voprosu o ego preobrazovanii) / T. Lokot. – Moskva, 1965. – 36 s.
6. Lopukhivska A. V. Z istorii rozvytku himnazii i litseiv v Ukraini : posib. dlia vchytelia / A. V. Lopukhivska. – K. : ISDO, 1994. – 139 s.
7. Pavlova S. «Vy pomnite, kogda vznik licej?» / S. Pavlova // Narodnoe obrazovanie. – 1991. – № 7. – 94-101 s.
8. Pinchuk T. D. Pedahohika u Nizhynskiiy vyshchiiy shkoli / T. D. Pinchuk. – Nizhyn, 2002. – 3-12 s.
9. Podzihun A. M. Stanovlennia ta istorychniy rozvytok litseiv v Ukraini / A. M. Podzihun // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: pedahohika i psykhohohiia. – 2007. – # 19. – 185 s.
10. Polonska-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy : u 2 t. / N. Polonska-Vasylenko. – Kyiv : Lybid, 1992. – T. 2. – 608 s.
11. Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosvsheniya. – T. 1. : Carstvovanie Imperatora Aleksandra I. – Sankt-Peterburg : Tipografiya V. S. Balashova, 1873. – 1007 s.
12. Chyzhevskiy B. H. Orhanizatsiino-pedahohichni umovy stanovlennia litseiv v Ukraini: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 “Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky” / B. H. Chyzhevskiy. – Kyiv, 1996. – 24 s.
13. Chuiko S. R. Orhanizatsiia navchalnoho protsesu v litseiakh Ukrainy (KhIKh – persha polovyna KhKh st.) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 “Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky” / S. R. Chuiko. – Ternopil, 1999. – 19 s.
14. Shapravskiy S. A. Robota Huho Kollontaia z oblashtuvannia Vyshchoi Volynskoi himnazii (1803–1805 rr.) [Elektronnyi resurs] / S. A. Shapravskiy. – Rezhym dostupu: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znm/2007_13/R1/Shapravsky.pdf.